ЛИСТ МАНЬКИ З ГОРОДЕЦЬКОГО ДО КАСІ З ЯНІВСЬКОГО ПЕРЕДМІСТЯ

Фельштин, д[ня] 25 серпня 1846.

Дорога Касуню!

Не дивуйся, що пишу до тебе з Фельштина і що дістанеш від мене лист о тиждень швидше, ніж я сама буду могла бачитися з тобою. Несподівана пригода, про яку хочу тобі написати, опізнила поворот нашої компанії з Кальварії до Львова. Прошу тебе, піди до моєї мами і скажи їй, що ми всі здорові і добре нам поводиться. А що не вертаємо разом з личаківською компанією, то тому винен кс[ьондз]-капуцин Валігура — знаєш, той, такий поважний, з сивою бородою, що так довго любить сповідати і так гарно розтрясає сумління. А властиво винна дурна Юлька Передятковичівна, що випапляла перед кс[ьондзом]-капуцином... А властиво винні ті страшні люди — ой господи, як я настрашилася, ще й досі тремчу, як згадаю ту ніч! — винні ті поганці, ті прокляті, нещасливі мазурські різуни.

Та чекай, нехай розповім тобі все за порядком. Але моїй мамі не читай сього листа — розумієш? І нікому не читай... і пану Ігнацові не показуй, бо я б тобі очі видерла. І не кокетуй його, бо якби він мене зрадив, то волів би тебе, мене й його ясний шляг трафити. А тепер, люба моя, слухай, яких цікавих пригод зазнали ми в тій нашій набожній мандрівці.

Ти знаєш, наша компанія з Городецького вирушила зі Львова якраз д[ня] 15 серпня. Жалуй дуже, що ти не могла бути сього року з нами. Я властиво не розумію, чому твій тато не позволив тобі. Я страшенно не люблю тих старих нудярів, що раз у раз люблять торочити мораль: для панни се не випадає, і те не випадає, і ще он те не випадає. Не бійся, для кавалера то все випадає. Він мусить вишумітися. А панні, то навіть піти на святу Кальварію в більшій компанії не випадає.

Наша компанія сим разом була не дуже велика: п’ятдесят осіб, найбільша часть із Городецького, дещо з Янівського та з Байок, переважно самі знайомі. Провідник, старий Вінцентій, знаєш, той, що зараз напротив святої Анни має свій домик, — дуже побожний чоловік, співає всі пісні, які є в кантичці, на один голос, а Кальварію і всі святі місця й доріжки знає, як своїх п’ять пальців. А як зачне говорити про Христові муки і вияснювати всі стації, то коло каплиць тисячі народу тиснуться і слухають його, а не одні то й плачуть і на тарілку гроші кидають, не згірше, як під час казання кс[ьондза]-капуцина. Зрештою чоловік предобродушний і приглухий і вночі має дуже добрий сон: аби компанія зібралася на кватиру, зараз повечеряємо, Вінцентій почислить свої овечки, проведе голосно молитви, відспіваємо всі "Serdeczna Matko"*, та й пан Вінцентій каже:

— Ну діти, а тепер спати в божий час!

Та й тут уже скінчилася його денна праця; запхається в свій кут у мужчинськім переділі та й за минутку вже везе кукурудзу так, що аж буда трясеться. Ну, а молодіж тоді — знаєш, не треба тобі й казати.

У нас, у жіночім переділі, вибрали ми старшою паню Гжехоткову з Янівського. Близька сусідка твоєї мами, мусиш знати її ліпше від мене. От іще балакуча бабище! А обмівниця! На кождого знайде що сказати, кождому приліпить латку. Досить їй раз глянути на чоловіка, вже вона знає його цілого наскрізь і ніколи не знайде в нім нічого доброго, лише все саму погань. Вже я від неї наслухалася за час сеї подорожі всяких історій про всіх наших знайомих — господи! Остри собі, небого, апетит відтепер. Як верну, то буду мала що розповісти тобі. І про твойого Юзька, і про Кароля, і про Мільку, ту гордячку, знаєш? І про всіх, про всіх! Аж пальчики оближеш.

Ну, розуміється, що над молодшою частиною компанії, особливо над паннами, як звичайно, я маю провід. Та й не лише панни, а й кавалери радо йдуть під мою руку. "Як панна Маня скаже, так буде". Гжехоткова налазиться весь день, наляпає тим язиком, як помелом, — і як він не

відпаде їй, дивуюся! — та й аби до ліжка або до соломи, засне, як щур у муці. А я мушу на кватирі всього допильнувати, за всім доглянути, всіх намістити. Та й уночі... Ну, та про се далі, а тепер нехай тобі зачну з кінця.

Рано, вислухавши набоженства у св. Анни, ми цілою процесією, при співі пісень, рушили до Городецької рогачки. Маса народа супроводила нас. За рогачкою вже ждали нас підводи — десять фір. Ми посідали, на кожду фіру по п’ятеро нас, та й рушили в дорогу. На передній фірі пан Вінцентій, а на задній пані Гжехоткова. Пан Вінцентій сидить плечима до фірмана, так, аби міг бачити всю компанію, і рипить зо всеї сили:

Zwiazdo śliczna, wspaniała,

Kalwaryjska Marya!*

А пані Гжехоткова на задній фірі в товаристві старших женщин пищить рівночасно котячим голосом:

Szczęśliwy, kto sobie patrona

Józefa ma za opiekuna.*

А в середніх фірах молодіж, панни й кавалери, посідали всуміш, жартують, регочуться, а далі пан Броніслав — то ще фігляр, якби ти знала! — затягнув своїм цапиним голосом:

Cztery lata zawszem pasał

W tej tu dolinie:

Jako żywo nie słyszałem

O tej nowinie*.

І тут ніби співає набожно і очі завертає до неба, а збоку незначно як не вщипне Юльку під бік, аж тота заверещала щосили:

— Пане Броніславе! Що робите?

— О, перепрашаю! — відповів він, перериваючи свій спів. — В тій долині я ще не бував, то й не знав, що тут такий сильний відгомін будиться.

Я вже знала перед тим, що пан Броніслав має до Юльки невеличку інклінацію. Чи як то казав звичайно старий дяк від святих п’ятниць? "Поползновеніє" — га-га-га! А Юлька — знаєш, що за хитра бестія! Хто б її не знав, той би її за святу купив. У білій сукні, синій шовковий поясок, ціла така скромненька, бліденька, здається, ось тобі завтра до монастиря вступає. "Złoty ołtarzyk"* у руці, кантичка в кишені, молитви шепче раз у раз, а на хлопця жадного й оком не зирне. "Ну, — думаю я собі, — чекай лише ти, святоше, вже я не я буду, коли з тебе оту пиху не вигоню". А тут бачу, що пан Броніслав палиться до неї, що тілько задля неї пристав до нашої компанії. Ну, то вже мені небагато треба, щоб пізнати, куди воно загинається.

Ти знаєш Броніслава. Хлопець гарний, рослий, веселий. Його батько має каменичку на Байках, мати торгує яриною, а він нібито практикував у склепі на суб’єкта, нібито термінував у столяра, нібито щось учився, а всього потроха. Не з одної печі хліб їв, а не наївся. Лінюшисько, лиш дівчатам голови завертати вміє. Колись-то його батько говорив моїй мамі:

— Боюся за свого Бронка. Ні до чого хлопець. Ще поки я живу, то ніби про око людське щось робить. Але знаю добре, по моїй смерті пустить усе моє добро за один рік та й піде в світ блукаючи або пуститься на пси. От коби яка добра душа трафилася, щоб його оженити

та щоб яка резолютна дівчина, отака, як ваша Маня, щоб узяла його в руки, то, може би, що з нього й було.

Я в ванькирі підслухала сю розмову та й міркую собі: "Ади, стара лобода, куди він стріляє! Хлопчисько ні до чого, так давай його за мене висватати, нав’язати мені біду на голову! Чекай, — думаю собі, — висватаю я тобі не таку. Будеш мати до сина-розплюйхліба невістку-м’якушку, то буде дібрана пара". І зараз я подумала на Юльку. Я на неї здавна маю на пеньку, ще за Станіслава — тямиш? — що хилився до мене, а вона наговорила йому, і він мене покинув та оженився з тою зизоокою Ядвігою з-під "Золотого цапа". О, я їй того не дарую і вже, богу дякувати, осягнула своє почасти! Буде Юлька згадувати сьогорічну Кальварію і мою руку. Але слухай далі, нехай тобі оповім усе за порядком.

Отже, виїхали ми зі Львова десь о одинадцятій. Погода чудова. Горячо. Довкола поля вже переважно позжинані. Полукіпків, як звізд на небі. Люди при роботі. Чути пісні, де-де димок куриться, що косарі огонь клали та люльки пекли. На гостинці курява хмарою від наших возів, а з боків то з правої, то з лівої руки ліси шумлять, ваблять у холодок. Та годі нам: коли вибралися на прощу, то треба перетерпіти і спеку й куряву, а як трафиться, то й дощ і сльоту. Нехай бог приймає за відпущення гріхів.

У наших співаків швидко попересихали горла. Співи затихли. Пішли розмови. На тих возах, де були старші, то там розмови йшли тихі, а всередині, де їхала молодіж, то там уже не треба тобі й казати: голосно, весело. Жарти, регіт, від часу до часу голосні викрики паннів: "Йой! Мене щось тисне! Хто там торгає? Пане Станіславе, чи то так годиться?.." А прийде вибоїна або віз наскочить на камінь та гулькне так, що всім аж свічки в очах постають, то вже віз за возом тілько й чуєш: "Йой! Ах, матко боска! Єзу! А щоб тебе трясця!" Одним словом, не треба тобі багато розповідати, як то на таких подорожах буває, бо ти й сама їздила не раз та й знаєш.

Попасали ми, як звичайно, в Мшаній. Старий Вінцентій "z ducha pobożności"* троха закропився — бачиш, у нього голова розболілася від сонця; прийшлося робити йому місце на першій фірі, щоб міг лягти. Одного із першої фіри пересадили на другу, одного з другої дали до нас — ми мусили потіснитися. Пан Броніслав сидів скраю, Юлька всередині, а кума Шутейова, стара, суха бабуся, обік неї.

— Панно Юльцю, не зіпхайте куму на драбинку! — раз у раз приговорював пан Броніслав, та все нібито придержує бабусю, а властиво обіймає Юльцю та тисне до себе. Вона зразу ніби сердилася, паленіла, хотіла пересістися деінде, але далі на моє вговорювання затихла і лише сиділа відвернена лицем від Броніслава, віддула губи і мовчала.

На ніч заїхали ми до Городка. Тут ми мали нічліги, замовлені в чотирьох домах, — панни окремо від усіх інших. Ніч минула спокійно. Фіри попасли і ще таки вночі, поки ми спали, рушили назад до Львова. Від Городка мали ми вже йти пішки аж на Кальварію і назад.

Знаєш, як то така піша подорож. Зразу так забавно, свіжо, приємно, але потім, коли почне перемагати втома, то воно чимраз тяжче, прикріше, нудніше. Спрага палить, у горлі пересохне, світ тобі немилий, дорога перед очима тягнеться немов у безконечність, від одного стовпа до другого поки протюпаєш, то, здається, вічність минула. Поки ми з Городка доволоклися на ніч до Тулиголов, то здавалося, що у нас ноги і всі кістки були попереломлювані, а на душі в кождого було так погано, немовби ми по дорозі всі гуртом когось зарізали: навіть дивитись одним на других було неприємно.

Я вже се знала добре, але знала також, що тепер прийдуть збірні нічліги по селянських стодолах та шопах. Отсе радість! Отсе забава! Відплата за важкі, неприємні дні! Приходять прочани до села, добуваючи остатніх сил, тягнуть набожних пісень, поки до кватири. А там заповнять обору, падуть, як снопи, на мураву, на приспу, на тік, де хто може, простягаються, простують натомлені кості! Сільські хлоп’ята

й дівчата вже гурмою довкола нас. За пару крейцарів натягають із студні води, наливають у миски, шаплики — всі пішоходи миються, змивають пилюку з лиць, із рук, із карків. А там інші вже розбіглися по хатах, замовляють квасне молоко, солодке молоко, сметану, що кому до вподоби. Ось одна за одною тягнуться господині зі здоровенними глеками та гладущиками, з мисками та горнятами, з разовим хлібом та свіжим маслом. Радість, гамір на подвір'ї. Новий дух вступає у перетомлених прочан. Кавалери, спочивши десять минут, схапуються з землі, мов нічого й не бувало, панни відразу, по першім глечику квасного підсметання, віднаходять гумор, робляться свіжі й моторні, навіть пані Гжехоткова сидить, балакає помалу і починає хвалити пана Броніслава, що веде себе дуже чемно і опікується панною Юльцею, мов старший брат.

Підвечірок серед загального гамору, жартів і веселості. Потім до пізньої ночі побожні співи перед сільською фігурою; голоси пливуть рівно-рівно по полях, понад сусідні села і губляться десь у сірій мряці над Стрвяжем та Болозвою. Потім невеличка вечеря: гарячі свіжі картоплі з маслом, каша з молоком, клюски з сиром, а потім у стебло! в стебло! В буквальнім значенні в стебло. Ночували ми, як звичайно, в стодолі: мужчини в однім перерубі на соломі, панни в другім на сіні, а посередині, на широкім тоці, застеленім соломою, старші жінки. Не буду тобі, дорога Касуню, описувати тих нічлігів, бо ти й сама знаєш їх. Що за приємність! Що сміху, жартів, вигадок! Уже одно те, що світла нема, що приходиться спати до половини одягненим, де хто впаде, — вже те одно таке незвичайне та дивне! Ся пищить, що їй настолочено ноги, тамтій хтось зачепив ногою за косу, тій роздерто спідницю. А з другого переруба кавалери раз по разу окликаються, страшать паннів то мишами, то лиликами, то жабами, а кождому такому окликові відповідає пискіт, а далі регіт паннів. А ледве втишиться сей перший гамір і внизу на тоці затихне гомін старших жінок, починаються шепти та притишені сміхи паннів між собою; з другого перерубу їм вторує глуха гутірка мужчин, поки нарешті старий Вінцентій або хтось інший із старших не закомендерує:

— Ну, панство! Годі вже! Прошу спати, бо завтра встаємо дуже рано, щоб за холоду уйти добрий шмат дороги!

Робиться тихо, але бодай так, як кому з молодежі хочеться зараз заснути! Близькість кавалерів і паннів, хоч і розділених від себе лавою старшого, в сні дуже чуйного жіноцтва та глупою темнотою, має щось таке до себе, що не дає заснути, ходить по крові, мов мурашки, а декотру попросту кидає в дрож, і вона тулиться до своєї сусідки, немовбито дуже перелякана або дуже змерзла. Ну, але я се знаю, мене не здуриш. І коли Юлька, отак уся тремтячи, притулилася до мене, я відразу зміркувала, яка тому причина. Мені небагато треба, щоб пізнати, що в кім кипить.

— Йой, Манюсю! — промовила вона до мене. — Я чогось дуже боюсяі

— Чи то ви, панно Юльцю? — обізвався з противного перерубу голос пана Броніслава. — Ах, боже мій, боїтеся? Я зараз прийду до вас! Даю вам слово, що при мні можете бути безпечні, нічого вам не станеться.

— Ну-ну, і без вас нам нічого не станеться, — відповіла я. — А вам би ще платити за стороження.

— Мені? Боже борони! Я зовсім задармо! Хочете?

— Та ви мусили б наперед у кота очей позичити! — відповіла Юльця.

Знов хтось із старших перервав нашу розмову, і ми помалу втихомирилися, позасипляли. Не знаю, чи всі там спали так спокійно та солодко, як я. Пару разів мені здавалося, що чую ще крізь сон якісь глухі шелести, сердиті окрики: "Хто тут? Що за мара лазить? Йой, тут хтось чужий!" А потім тут і там якесь притишене: "Шшш! Пст! Хто тут?" А потім голосний ляск, мов праником по воді, і глухе: "Ой-ой-ой!" Але не можу знати, чи було щось таке направду, чи лиш мені снилося.

Другого дня я встала здорова, освіжена, весела, але Юлька була якась невиспана.

— А що, як тобі спалося? — питаю її.

— Добре, — каже.

— Не страшило що? — питає жартом Броніслав.

— Може, то вам привиджувався той, з ріжками, — відповіла вона ущипливо, — бо ви, мабуть, про нього думаєте весь день. А мене ніщо не страшить.

"Ну-ну, — думаю я собі, — вже ми то знаємо, що кого страшить". А тут бачу, що пан Броніслав якийсь невиспаний і невдоволений: ходить мов сам не свій; не знати, чи хорий, чи сердитий, чи засоромлений.

Рушили ми в дальшу дорогу — розуміється, не досвіта, а десь аж о сьомій, уже сонце добре гріло. Уйшли з півмилі і вже попріли всі, як миші, потомилися і сіли спочивати на толоці край дороги. Пан Броніслав коло мене.

— Йой, панно Маню! — зітхає важко. — Повішуся.

— Тю на вас! Тут і верби нема. Чекайте, аж дійдемо до лісу.

— І не жаль вам мене?

— А я відки до того приходжу жалувати вас? Ідіть, може, вас котра інша пожалує.

— Ви без серця.

— Шукайте такої, що з серцем.

— Ага, добре вам говорити. Вже я шукаю, та що з того? Знайшов ще гірше зіллячко.

— Що ж я вам пораджу? Хіба шукайте далі.

— Коли-бо годі. Причепився, як муха до меду, ніяк не відірвусь.

— Ну, то вішайтеся з богом.

— І я так думаю. Та хотів би ще хоч до святої Кальварії дійти та висповідатися перед смертю.

— А може, вона схоче вас висповідати?

— Ой, мабуть, ні.

— А чи не вона дала вам сеї ночі розгрішення, таке, що ви аж йойкнули?

— О, а ви чули?

— Ну, вже чула чи не чула. Відповідайте на питання,

— Панно Маню, бійтеся бога, не говоріть нікому!

— Ха-ха-ха! А я думала, що се мені приснилося! — засміялась я.

— Се можливо! Справді, може й мені приснилося? — мовив він і помацав себе долонею по лівій щоці. Та зараз же з глибоким переконанням додав: — Ні, се таки направду. Так,-ви кажете, що се було розгрішення?

— Або я знаю. Коли перед тим була сповідь...

— Ні, я лише нахилився до конфесіоналу.

— Ну, в такім разі ще завчасно й вішатися. Висповідатися конче мусите.

Така була наша розмова з паном Броніславом. Юлька її не чула. Відпочивши гарненько, ми встали, поставали парами на гостинці, затягли разом за проводом пана Вінцентія:

Usłyszałem cudny głos,

Jak Marya woła nas:

"Pójdźcie do mnie, moje dzieci,

Wzywam was, ach, wzywam was!"*

І з тим побожним співом на устах ми рушили далі в дорогу.

Третього дня по вирушенні зі Львова ми вже наблизилися до святого місця. Чим ближче до Кальварії, тим частіше здибали ми більші або менші компанії побожних прочан, що йшли туди з набожними співами, деякі з хоругвами та дзвінками, всі в святочних одягах. Аж серце радувалося бачити, як то з усіх сторін пливе народ до того святого відпусту, де показана доочне мука господа і де найсвятіша мати раз у раз робить чуда. А ще сього року! Якби ти бачила, дорога Касуню, яка там нужда всюди по селах, який плач та лемент! Мабуть, караючи нарід за ті страшні події, що сталися зимою, бог спустив посуху, недорід. Ще туди, коло Львова, то не так дуже; де стави, де грунти мокрі, то ще сяк-так зародило. Але там далі, де починаються шутри та піски, то там нещастя. А ще далі, кажуть, на Мазурщині, де кров лилася, то там, кажуть, уже й тепер люди не знають, що робити. Вже тепер голодують.

Декуди селяни, спустившися на те, що все панське поле по вирізанні панів прийде в їх руки, не орали й не сіяли у себе нічого; у інших засіяне навіть не посходило, — одним словом, кара божа. Тим-то й пливе нарід ріками на Кальварію, тягнуться збіджені та помарнілі лиця, підносяться тверді, мозолисті руки, ллються гіркі сльози. Якби ти бачила, як перед кождою фігурою, коло кождої каплички при дорозі лежать та клячать сотки, тисячі того народа, одні співають захриплими голосами, а більшість не співає, а ридає голосно та ломить руки! Аж страшно робиться подумати, що буде з тим народом, як настане зима. А зирнеш потім по нашій хоч і стомленій, а все-таки веселій та балакучій компанії, то якось аж соромно робиться. Адже ж ми їх свояки, їх ближні, живемо в тім самім краї і навіть не знаємо, як бідує та нуждує той нарід ось тут, у нас під боком. Я сказала се пану Вінцентію, а він підвів очі до неба та й каже:

— Що кому бог дав, те й має. Бог знає, нащо дає одному достаток та спокійне життя, а другому панщину та нужду. А втім, у кождого свій хрест на плечах, кождий має своє двигати.

Я запитала пана Вінцентого, чи справді то сам пан біг власноручно вложив на тих людей ярмо панщини та й ще дав їм у додатку нужду й голод, але пан Вінцентій не відповів на се питання, лише нахмурився і, відвертаючися, буркнув:

— Глупа коза!

Ось ми вже наблизилися до Кальварії. Здалека видно Оливну гору з костьолом наверха. Червоною бляхою вкрита вежа горить здалека, мов кровавий клин, вбитий від землі в небо. А вся гора вкрита, неначе різнобарвними мурашками, тисячами й тисячами побожних прочан. А далі поза тим чорніється великий карпатський ліс, покриваючи ще вищі гори, і відтам пливе важка, понура хмара, але не може притемнити того блиску, що сяє від святого, відпустового місця.

Ми прибули якраз у пору. Переночувавши в селі недалеко Пацлави, ми рано станули на Кальварії, мали час увесь день обійти всі стації муки господньої, всі каплички, всі доріжки найсвятішої діви, а нарешті висповідатися всі у о. капуцина. Другого дня припадало свято — внебовзяття пресв[ятої] діви — головна відправа в костьолі. Всі приступають до причастя — велика процесія, слухання казань, співи та молитви до самої півночі, — знаєш сама, як то звичайно буває. Але сим разом сталося щось незвичайне, таке, що не забуду, доки буду жити.

Перший день у Кальварії провели ми, як звичайно. Висповідались усі. Ще вечером говорю до пана Броніслава:

— Ну, тепер можете вішатися.

— Таки не дожидати завтрішнього свята? — мовить він.

— Як знаєте. А розгрішення дістали?

— Е, та що, від кс[ьондза]-капуцина дістав, але тамтого другого ні.

— А може, ліпше було би на тамте друге не лакомитися?

А він б’ється в груди жартуючи та говорить:

— Mea culpa! Mea culpa!* Борюся з покусою, та покуса сильна.

— Моліться, — кажу я.

— Молюсь, — говорить він, — але, мабуть, моя молитва неприємна пану богу, бо все обертаюся не туди лицем, куди би слід.

Отак ми собі балакаємо, йдучи гуртом на свою кватиру. Ночувати мали ми в бараках коло св. Рафаїла; два ксьондзи визначували там

місця, мали пильнувати порядку та збирати добровільні датки. Вже геть стемнілося. Над Кальварією стояла чорна хмара, від лісів тягло холодом, тільки від костьолу та від капличок за нами било золотистими пасмами світло, розсипаючись широко по темнім тлі, немов розмикана золота вовна по сірім сукні.

А втім, нараз у сумерку залунали якісь голоси. Нам назустріч гостинцем бігли якісь темні постаті і кричали. Зразу не чути було, що вони кричали, але чути було страх, що летів з їх уст і розбігався по долині, чіплявся придорожних дерев, котився знизу на гори і темною хмарою зависав над Кальварією. А темні постаті бігли, надбігали ближче, все ближче, а з їх уст виразно, чимраз виразніше виривалися тривожні окрики:

— Різуни! Різуни! Різуни йдуть!

Ми всі задеревіли на гостинці. Се прокляте слово стілько разів лякало нас сього року! В запусти воно отруїло нам усі забави; в часі великого посту воно наповняло нас жахом; оповідання про криваві вчинки тих людей мучили нас наяві і в сні, мов невідступні оси. А тепер, коли, здавалося, все вже вспокоїлося, коли під вагою божої кари весь край окрився жалобою і всі людські злочини лежали безсильні, мов присипані попелом, тепер нараз знов отсей окрик! Що се значить? Чи знов повстання? Чи знов криваві запусти? І якраз тут, на святому місці? І з якої причини? Чи зголодніла чорнява шукає рабунку? Ми стояли мов у пропасниці. Не було кому вияснити нам, успокоїти нас. А гостинцем поуз нас бігли щораз нові, смертельно перелякані постаті, і довгим ланцюгом тяглися тривожні окрики:

— Різуни! Різуни! Різуни йдуть!

— Відки йдуть? Куди йдуть? Чого хочуть? — сипалися безладні, прудкі запитання. Та ніхто не відповідав на них. Тривога, мов огонь по соломі, бігла до перелюдненої Кальварії, де ще в костьолі і в каплицях

горіло світло, гомоніли набожні співи та гуділи дзвони на дзвіницях. І нараз, мов у відповідь на ті тривожні окрики, ревнули з усіх закутків, з усіх доріжок найсвятішої матері, з усіх стацій Христової муки, з усіх капличок та святих місць скажені верески, пискоти, стогнання та ревіння.

— Різуни! Різуни! Різуни! Рятуйтеся, хто може!

Ніколи, як жию, я не чула ще такого вереску, не бачила такої страшенної картини переполоху. Подумай собі: двадцять, а може й тридцять тисяч народу, розсипаного по цілій горі, по долинах, по стежках та закутинах, — усе те, нараз верещить, мечеться, зривається кудись утікати, б’ється одно об одне, мішається, блудить у вечірній сутіні шукає одно одного і губить одно одного. Крик, і замішанина, й сутінь збільшують переляк. Ніхто не знає, відки грозить небезпека, куди тікати і де ховатися. Жінки мліють, інші вищать, падуть на землю; найвідважніші тратять голову. В загальній сутолоці нічого не видно, нікого не пізнаєш. Світло гасне, дзвони ревуть і, немов розбурхана вихром величезна пожежа, бухає по Кальварійській горі хвиля за хвилею скажений, масовий вереск:

— Різуни! Різуни! Різуни йдуть!

Що діялося з нами в ту пору, не можу тобі сказати. Перед моїми очима все закрутилося якимось шаленим танцем. Немов ціла Оливна гора з усіма тисячами переляканого народу зірвалася зі своєї посади і кинулась утікати, бігти кудись. Хтось крикнув: "Рятуймося" — і ми всі безтямно заверещали: "Рятуймося!" Залопотіли важкі кроки. "До лісу!" — гукнув чийсь голос, і вся наша компанія, мов стадо сполошених овець, пустилася бігти вниз по стернях, по невижатих нивках вівса, по загонах картоплі вниз, потім догори, на супротилежний горб, якого горішня часть була покрита старим смерековим лісом. Тямлю, як ми падали по дорозі і зараз зривалися, биті безтямним страхом, як старий Вінцентій хрипів і кричав: "Помалу! Помалу!", а пані Гжехоткова пищала раз у раз: "О Єзу! О Єзу!" Тямлю, як Юльця, біжучи обік мене, впала і покотилася з

досить стрімкого берега вдолину і як пан Броніслав скочив за нею, підняв її і взяв на руки, — але я не ждала, побігла далі, і все щезло з-перед моїх очей. Як і коли ми добігли до лісу, сього не тямлю.

Проймаючий холод — се було перше почуття, коли я знов отямилась. Я глипнула довкола, — скрізь темно. Мацнула рукою — підо мною якесь ріща, листя, трава. Мацнула дальше — рапава кора якогось грубого дерева. Аж тепер я пригадала собі, що я в лісі. І разом з тим у моїй голові воскресли спомини цілого того пекольного переполоху, що загнав мене разом з іншими в ліс. Де я? Що зо мною? Що сталось з іншими? Я напружила слух: чути довкола якісь шелести, щось немов тихі шепти, час від часу тихі стогнання та охання. Ах, боже, тобі слава! Значить, я не сама в лісі! Я підвелась, сіла, і тут же в тямряві мої очі побачили ясну точку. Придивляюся ближче і бачу: в видолинку, яких двадцять кроків від мене, якісь дві чорні постаті, припавши напочіпки до землі, роздувають невеличкий огник із сухого листя та дрібних сухих гілляк. Перша моя думка була: різуни! Але ні! Придивляюся ближче, а се наш поштивий пан Вінцентій щосили дує на огник, а пані Гжехоткова ламає гіллячки та підкладає в полум’я.

— Пане Вінцентій, се ви? — озвалась я зі свойого місця.

— Я, я! Се ви, панно Маню? А що, не скалічилися?

— Здається, ні.

— Ну, то ходіть ближче. Ви, певно, змерзли.

— Страшенно.

— Ходіть, накладемо огонь, огріємось та й будемо шукати решту нашої компанії.

— А що ж різуни? Не чути їх?

— Нічого не чути. Мабуть, хтось зробив собі жарт та пустив такий пострах по КальварІЇ.

— Не може бути!

Швидко розгорівся огонь. При його світлі й теплі ми набрали відваги, почали гукати, і за півгодини вся наша компанія щасливо зібралася коло огнища. Кажу — щасливо, бо не лише нікого не хибувало, але ніхто не скалічився, не ушкодився, окрім хіба дрібних задряпнень та потовчень. Старші мамуні охали та проклинали збиточників, що так переполошили хрещений нарід; молодіж жартувала та кпила сама з себе і з учорашнього переполоху. Різуни видавалися тепер усім якоюсь пустою, безглуздою байкою; ніхто не міг зрозуміти, як се сталося вчора, що один окрик якихось невідомих збиточників міг кинути переполох на таку величезну масу народу.

Юлька і пан Броніслав приблукалися на самім останку до огнища. Вони надійшли з різних сторін, обоє якісь мов не свої. Броніслав силкувався сміятись і жартувати, але видно було силувану веселість. А Юлька була бліда, як крейда, і якась мов зовсім непритомна. Я кинулася до неї, почала розпитувати, оглядати, чи не вдарилася де? Ні, рани ніде не видно, а дівчина дивиться на мене скляними очима, на питання не відповідає нічого, мов слухає, а не розуміє моїх слів. Дала я їй води напитися, посадила коло огнища, бачачи, що вона трясеться, як риба. Припадають усі коло неї, розпитують, що їй сталось, — ані слова з неї не видобудеш. От тобі й на! Маємо свіжий клопіт. Одні кажуть, що то з перестраху, другі, що, може, тікаючи, вдарилася де в голову, інші знов щось інше говорять. Лише пан Броніслав мовчить, держиться якось осторінь. Я зараз завважила се, пригадала собі, що в нашім переполоху, коли Юльця впала була в ярок, Броніслав кинувся за нею. Зараз у моїй голові блиснув здогад, що воно щось в’яжеться одно з одним, але що я маю доходити кождій колоді кінця? Мовчу.

Незабаром почали до нашого огнища громадитися втікачі й з інших компаній, що так само позабігали в ліс та більшу часть ночі тулилися по

корчах, під деревами та в яругах. Одні пообдирали на собі одежу, у інших пообдряпувані руки, лиця, попідбивані очі, а всі померзли, трясуться, кленуть різунів, кленуть тих, що дали вість про них, кленуть свою власну боязливість. Та хоч і як усі кляли або сміялися, а все-таки ніхто не важився поночі йти з лісу та шукати дороги додому. Ану ж та вість про різунів таки правдива? Та даремно всі напружували слух: від Кальварії не доходили тепер ніякі крики, не видно було луни пожежі, все було тихо, мов вимерло.

Аж над раном до нас прийшов один ксьондз із костьолу. Суперіор розіслав ксьондзів, клериків, усіх, кого мав під рукою, геть в околицю, по лісах та полях відшукувати переполошених паломників, успокоювати їх. Се вчора був легкомисний, сліпий алярм, хоч не зовсім безпідставний. Зайшло непорозуміння. Справді, на Кальварію йде велика громада різунів, тих селян-мазурів із Тарнівського округа, що в лютім обагрили свої руки кров’ю, опоганили рабунками. Іде їх мало не п’ять сот. Але вони йдуть не різати, не рабувати, а молитися, сповідатися, доступити розгрішення, якого їм не хоче дати місцеве духовенство. Коли вони показалися в селі, найближчім до Кальварії, вчора вечером, зараз тутешні селяни, почувши, хто вони такі, дали знати деяким із чужосільних богомольців, а ті, не порозумівши, що се за різуни, побігли до Кальварії і переполошили весь народ. Тим часом різуни таки там заночували, не доходячи до Кальварії, а ксьондзи, бачачи переполох народу, зараз уночі післали гонців до Добромиля і до інших сусідніх місточок, просячи для обезпеки народу прислати відділ кінних ландсдрагонів. Поки не прибудуть ландсдрагони, мазурам заказано рушатися з місця, де ночують. Усіх богомольців просять вертати на свої кватири. Небезпеки нема ніякої. А задля несподіваної вчорашньої пригоди та заколоту, якого наробили вони, сьогоднішнє набоженство почнеться троха пізніше, аби всі могли добре приготовитися і вспокоїтися перед тим.

Так вияснилася справа з різунами, і ми всі, погасивши огонь у лісі, весело та гамірно пішли на свою кватиру. Тілько наша Юльця все ще не

приходила до себе, хоч, огрівшися, перестала тряститися й її лице знов відзискало свою краску, хоч і не вповні.

Сонце тілько що зачинало сходити, коли ми вийшли з лісу. Долини були заповнені млою, а верхи гір вирізувалися з неї, мов острови. Кальварійський костьол увесь горів у рожевім світлі, а його вікна сипали золотисте проміння, мов довгі золоті нитки, що цілими в’язанками вибігали з шибок і губилися десь у безмежному блакитному просторі. Віяло раннім холодом, відкись несло димом. Унизу, захована в млі, ревла худоба, яку гонили на пашу. Ми йшли, хрестячися та шепчучи молитви. Юльцю вели дві жінки попід руки.

— Пане Броніславе, — мовила я шептом, наблизившись до нього, — ви не знаєте, що їй сталося?

Він глянув на мене, силкуючись удавати, що не розуміє нічого.

— Ну-ну, не вдавайте новонародженої дитини, — мовила я. — Адже я бачила, як Юльця, тікаючи, впала, а ви скочили за нею в ярок.

— Привиділось вам, панно Маню! — мовив він, усміхаючись. — У ніякий ярок я не скакав, панни Юльці зовсім не бачив, аж коли ми опинилися при огнищі.

"Ов, — подумала я, — щось воно дуже погано, небоже, коли ти аж так здалека починаєш вибріхуватися! Бідна наша Юлька!"

Прийшли ми на кватиру, повмивалися, попередягалися, позашивали, де в кого що пообдиралося вночі по хащах, поснідали, аж чуємо — дзвонять. Се вже скликають богомольців на набоженство. Зараз ми всі рушили. Виходимо на гостинець, а там знов біготня, крик, народ тиснеться, та не в напрямі до костьолу, а в противнім. Позаповнювали придорожні рови, дехто дряпається на дерева, а скрізь лунає гомін:

— Різуни! Різуни! Різуни йдуть!

Учорашнього переполоху ані сліду. Всі цікаві побачити тих різунів, але не бояться їх. Ось проїхали гостинцем два ландсдрагони на сивих конях, у блискучих шоломах, з карабінами за плечима. Народ заметушився. Аж ось показалася внизу на шляху хмара куряви. Чути якийсь глухий гомін, мов стогнання якогось велетня... ближче... ближче... і ось передні могли розпізнати першу лаву людей, що йшли гостинцем, співаючи та зітхаючи. Се були мазури— різуни. Коли наблизилися, всі прочани розступилися, позіскакували з гостинця в рови, зробили їм дорогу, і вони пішли відси аж до самого костьолу поміж двома лавами цікавих глядачів. Ішли купою, стиснені, понуривши голови. У своїх брудних полотняних, насунених на очі магерках вони виглядали, як величезний шмат сірої, малородючої землі, що, зірвавшися з місця, валиться кудись у безодню. їх лиця були також землянистої барви, непривітні; на деяких повиписували вже свої знаки голод і нужда. Ані одного усміху, ані привітання, ані поздоровлення. Коли порівнялися з першими рядами богомольців, то їх гурт зупинився на хвилю, а потім усі вони одним голосом затягли плачливу пісню:

Przed oczy twoje, Panie,

Winy nasze składamy;

A karanie, które za nie odbieramy,

Wyrównywamy*.

Нам ударило морозом по душі, коли ми почули ті голоси, — ті самі голоси, що ще перед півроком ревли: "Bij! Rźnij! Młóć!"* От як швидко прикрутила їх божа рука! Люди не карали їх за їх учинки, уряд ще й нагороджував їх, а проте ось що з них тепер! Ішли всі, як осуджені, як викляті. Коли наблизились до костьолу, суперіор вийшов напроти них у орнаті з хрестом і промовив:

— Люди! Цілуйте хрест, клякайте на землю і моліться тут, перед костьолом, а до костьолу я вас не пущу!

Вони кинулися цілувати хрест, поклякали на землю та все лише благають:

— Припустіть нас до сповіді! Нікого з нас до великодньої сповіді не допустили! Хочемо сповідатися!

— Добре, — мовив ксьондз-суперіор, — будуть вам сповідники, але аж завтра. Сьогодні велике свято, всі священики заняті. Підождіть до завтра.

Так вони й стояли на колінах або лежали крижем на землі весь час, поки правилася сума. Хоч який був величезний стиск богомольців, але до різунів не доторкався ніхто, їх обминав людський стиск, так як розлита вода обминає високий горб.

Сума правиться. Органи грають. Поміж народом, що тиснеться не лише в костьолі, але геть скрізь довкола, протовплюються клерики з пушками, брязкаючи накиданими в них грішми. Грошей кидають люди таку силу, що щокільканадцять кроків пушки наповнюються, їх відносять у закристію і висипають із них накидане до великих кадок. Але до мазурів ніхто з пушкою не наближається: суперіор заказав не приймати від них ніякого датку, ніякої жертви.

Наша компанія звільна протискається до костьолу; при боковім вівтарі направо мав ксьондз-капуцин правити мшу на нашу інтенцію і запричащати нас усіх. Тривало то зо дві години, поки ми крізь те море людських тіл дотислися на своє місце і повитискали звідси інших, що вже вислухали свойого набоженства і запричащалися. Компанія за компанією йшла по черзі, і ось уже прийшла черга на нас.

Стали ми в боковій наві костьолу, ждемо. Ксьондз-капуцин іще в сповідальниці, кінчить сповідати. Скінчив, перехрестив пенітента, стукнув тричі до кратки, встав і йде до закристії. А втім, із середини нашої компанії чути проразливий крик:

— Хочу до ксьондза! Хочу до ксьондза!

Всі озирнулися. Що таке? Ах, се Юлька! Вона, що досі йшла, порушувалася, мов непритомна, і не говорила нічого, тепер нараз відзискала мову. Кричить і тиснеться до закристії.

— Що тобі, Юльцю? Чого тобі? Як тобі? — розпитують її зо всіх боків, але вона байдуже, кричить усе своє:

— Хочу до ксьондза! Хочу до ксьондза!

Пустили її. Пішла до закристії. Я зирнула на пана Броніслава, бачу: поблід панич, скулився, очі втупив у землю, рад би, бачиться, залізти в мишачу діру, та ба, годі!

Ждемо ми, ждемо, аж ось відчиняються двері закристії, ксьондз-капуцин висуває голову, кличе пана Вінцентія, паню Гжехоткову, кличе пана Броніслава і нарешті мене. Входимо, а наша Юльця клячить на колінах перед вівтариком, заплакана, хлипає і обтирає очі хусткою.

— Пане Броніславе, — обертається ксьондз-капуцин до нього, — тут отся панна призналась мені, що вчора вночі, користуючись із загального переполоху, в лісі ви знасилували її. Правда се?

— Ні, — відповів сміло пан Броніслав. — Я не бачив її в лісі й ні про яке насильство не знаю. Вона була зомліла… вона хора… сама не знає, що говорить.

— Хлопче, не бреши! — крикнув остро ксьондз-капуцин. — Хочеш, я зараз покличу лікаря, і коли покажеться, що панна каже правду, то я віддам справу до кримінального суду.

— А Маня посвідчить, що, коли я, втікаючи, впала в ярок, пан Броніслав скочив за мною, вхопив мене на руки і замість винести на дорогу заніс далі в хащі.

Ми аж здивувалися. Се все промовила наша Юльця зовсім ясно та розумно, мовби ніколи й не була непритомною.

Пан Броніслав пробував усміхнутися. Не звертаючи уваги на Юльцині слова, він обернувся до ксьондза-капуцина:

— Я не маю нічого против того, щоб лікар оглянув сю панну. Але коли у неї що не теє, то се ще не доказ, що я се зробив. Я ні про що не знаю.

Тут ксьондз-капуцин розсердився.

— Блазню! — крикнув і, вхопивши пана Броніслава за вухо, поволік його перед круцифікс. — Ось тут! Приклякни! — А сам усе держить парубка за вухо та гне додолу. — І присягни мені на свою душу, що ти нічого не винен! Говори за мною: Присягаю богу...

Пан Броніслав мовчав.

— Говори: присягаю...

Пан Броніслав ще мовчав.

— Присягай! — налягав ксьондз-капуцин. — А ні, то зараз пишу донесення до суду і віддаю тебе в руки ландсдрагонам. Крім злочину

насилування, будеш мати ще злочин збезчещення святого місця. А знаєш, чим то пахне? Чував про Шпільберг та Куфштайн?

Не знаю вже, чи страх перед присягою, чи страх перед арештуванням зламав Броніславову відвагу. Досить, що він таки признався, що пожартував з Юльцею, але зовсім не в злім намірі, бо він хотів оженитися з нею.

— Так? — остро відповів ксьондз. — А пощо ж ти тепер відпирався? То так роблять чесні кавалери? Фе, стидайся! Та ні! В тебе стиду нема. Тебе треба, як того вола, брати на воловід. Зараз мені тут присягни перед отсим розп’ятим і в присутности отсих свідків, що, скоро лише вернеш до Львова, посватаєш сю панну. І зараз маєш дати на заповіді і просити ксьондза-пароха, щоб написав мені посвідчення про се, а як ні, то я передам сю справу криміналові. Се зневага для нашого святого місця.

Бідний Броніслав мусив присягти. Ксьондз в додатку відмовив йому причастя, і він, вирвавшися з костьолу перед кінцем богослуження, зараз забрався до Львова. Як побачиш його де, то кланяйся йому від мене, але борони боже сказати, що знаєш усю отсю історію!

А до нас по богослуженні ксьондз-капуцин мав дуже красну науку і за те, що в нашій компанії сталася така немила пригода та зневага святого місця, велів нам з поворотом іти до Самбора і там поклонитися чудотворній матері новосамбірській, а потому наймати службу в кождій церкві, яку здиблемо по дорозі, і, наймивши службу, вислухати її самим і йти пішки аж до самого Львова. Отсе ж ми й вертаємо та, вертаючи, стали на нічліг у Фельштині. А завтра будемо в Самборі, де думаємо забавити цілу добу.

І подумай собі, що за хитра бестія та Юлька! Доки ми не вийшли з Кальварії, вона весь час плакала, ні до кого ані слова не говорила, — ну, попросту, дівчина як зарізана ходила. А як прийшли до Фельштина та

розташувалися на ніч і я взялась потішати її, а вона як не зарегочеться, як не кинеться мені на шию та давай мене цілувати!

— А що! — каже. — Мудро я спіймала того вітрогона? Не бійся, я все обміркувала! Я знала дуже добре, що роблю. А він падлюка! Чи бач, відпиратися почав! Але я йому задам! Я його тепер маю в руках. Буде він у мене тонко свистати!

Ну, чи подумав би хто, щоб така свята та божа та мала такий жидівський розум? Я ще не стямилася гаразд, а вона знов мене стискає та цілує...

— І тобі дякую, Манюсю! — мовить до мене. — Я знаю, ти хотіла мені наробити скандалу, а щонайменше зав’язати мені світ з непотрібом. Але маю в бозі надію, що твої лихі думки вийдуть мені на добро. А тим часом спасибі тобі! Як будемо справляти весілля, запрошу тебе на першу дружку. Не відмовиш, Манюсю, правда?

Ну, прошу дивитися на таку гадину! Хто би то по ній подумав!

Ну, досить! Маєш цілу історію, тілько прошу тебе, не говори сього нікому. Головно, задля поваги святого місця. Якби так наші старі довідалися, як воно все діялось, то готові би не позволити паннам ходити на ті відпусти. Правда, і се небагато помогло би, бо, як казав старий дяк від святих п’ятниць, коли між панною й кавалером появиться "поползновеніє", то не відкропиш його ніякою свяченою водою.

Бувай здорова! Цілую тебе,

твоя

Маня.

_____

1 Сердечна мати (польськ.). — Ред.

* Зірко гарна, велична, Маріє з Голгофи! (польськ.). — Ред.

* Щасливий, хто собі патрона Йосифа має за опікуна (польськ.). — Ред.

* Чотири роки пас я худобу у цій долині і ніколи не чув про цю новину (польськ.). — Ред.

* "Золотий вівтарик" (молитовник) (польськ.). — Ред.

* "З духу побожності" (польськ.). — Ред.

* Почув я чудесний голос,

Як Марія кличе нас:

"Йдіть до мене, мої діти,

Кличу вас, ах, кличу вас"! (польськ.). — Ред.

* Моя провина! (лат.). — Ред.

* Перед очі твої, пані,

Складаємо наші провини;

А кару, що за них одержуємо,

Відкуплюємо (польськ.). — Ред.

*Бий! Ріж! Молоти! (польськ.). — Ред.